

Н. М. Котельнікова, Луганський національний університет імені Тараса Шевченка

**ФІЛОСОФСЬКО-ПЕДАГОГІЧНІ ІДЕЇ МИСЛИТЕЛІВ
СТАРОДАВНЬОГО КИТАЮ ЩОДО СОЦІАЛЬНОЇ РОЛІ
ТА СТАТУСУ ВЧИТЕЛЯ**

Котельнікова Н. М.

Філософсько-педагогічні ідеї мислителів Стародавнього Китаю щодо соціальної ролі та статусу вчителя

За багатомісячну історію Китаю – однієї з найдавніших цивілізацій світу, шанування вчителя стало не лише стійкою соціальною традицією, а й отримало теоретичне обґрунтування в класичній філософії та педагогіці. У статті автор на основі вивчення давньокитайських класичних текстів, в яких були зроблені перші спроби осмислити питання про місце і роль вчителя у суспільстві, розглядає деякі конфуціанські цінності, традиційні ідеї та погляди, що стали підґрунтям для формування високого соціального статусу вчителя в Китаї і культивування громадської поваги до його особи.

Ключові слова: статус учителя, конфуціанство, традиції, Китай.

Котельнікова Н. Н.

Философско-педагогические идеи мыслителей Древнего Китая о социальной роли и статусе учителя

За многовековую историю Китая – одной из древнейших цивилизаций мира, почитание учителя стало не только устойчивой социальной традицией, но и получило теоретическое обоснование в классической философии и педагогике. В статье автор на основе изучения древнекитайских классических текстов, в которых были сделаны первые попытки осмыслить вопрос о месте и роли учителя в обществе, рассматривает некоторые конфуцианские ценности, традиционные идеи и взгляды, ставшие основой для формирования высокого социального статуса учителя в Китае и культивирования общественного уважения к его личности.

Ключевые слова: статус учителя, конфуцианство, традиции, Китай.

Соціальний статус вчителя є одним із показників, що відображають значення, яке надається освіті в культурі кожного народу. В.Г. Кремень зазначає, що ми ніколи не приведемо систему вітчизняної освіти у відповідність

до вимог сьогодення, якщо не матимемо сучасного вчителя, і починати слід із підвищення його статусу у суспільстві [1, с. 41]. Однак, слід зазначити, що у 90–ті роки ХХ століття в Україні соціальний статус вчителя різко знизився, професія вчителя стала „відверто не престижною”. І сьогодні в нашій державі спостерігається негативна динаміка зниження авторитетності і привабливості вчительської професії, існує „цілком реальна тенденція недовіри до школи і скептичного ставлення до вчителя” [2]. У цій ситуації зусилля держави мають бути зосереджені на вирішенні актуальних завдань підвищення престижу педагогічної професії у суспільстві, утвердження високого соціального статусу педагогічних працівників, забезпечення загальнонародного визнання і підтримки професії вчителя.

Пошук шляхів вирішення цієї проблеми може стати імпульсом до вивчення і осмислення питання про місце і роль вчителя в країнах Сходу, де престиж людини, що володіє певними знаннями і вміє передати їх іншим, здавна був надзвичайно високий.

Мета статті – на основі вивчення ранніх творів китайських мислителів і науково-педагогічної літератури представити традиційні ідеї та погляди, які стали в Китаї одним з джерел шанобливого ставлення до вчителя, яке відповідає його ролі в прогресивному розвитку сучасного суспільства.

Тема становлення національної системи навчання і виховання в Китаї, ролі і статусу вчителя знайшла своє відображення в працях стародавніх китайських філософів Ван Чуна, Конфуція, Лао-цзи, Мо Ді, Мен-цзи, Сюнь-цзи, Хань Юя, монографічних роботах з історії та теорії освіти сучасних китайських вчених Го Ціцзя, Жоу Ічена, Лю Цзе, Мао Лішуя, Чжу Сяоманя, Ян Шаосеня, Ян Хуаньїна, зарубіжних і вітчизняних дослідників Н.Є. Боровської, А.Н. Джуринського, В.З. Клепікова, О.П. Крижанівського, Н. Galt, R. Nauhoe, В. Robinson та інших. Більшість з цих авторів, аналізуючи сучасний стан китайської освіти, відзначають, що, незважаючи на постійну модернізацію педагогічної теорії і практики з урахуванням світових тенденцій, їх зміст

завжди наповнений традиційними ідеями, тож незнання минулого може призвести до нерозуміння сьогодення.

У цивілізаційному просторі традиційного Китаю освіта, грамотність і книги займали особливе місце, а вчені-чиновники утворили свого роду касту, не менш шановану, ніж жерці в інших культурах і цивілізаціях. Н.Є. Боревська виокремлює кілька причин подібного шанобливого ставлення китайців до освіченості: насамперед, це особливості старокитайської релігії з відсутністю в ній могутніх жерців; по-друге, складність ієрогліфічної писемності, що робить процес оволодіння нею настільки тривалим і важким, що освічена людина виглядала напівбогом в очах основної маси неосвічених китайців; крім того, унікальна система відбору на вищі державні посади за результатами іспитів на знання конфуціанських канонічних книг дозволила інтелектуальній еліті сконцентрувати владу і на тисячоліття зробити освіченість синонімом успіху [3, с. 5].

Фахівці в галузі філософії та педагогіки зазначають, що Китай належить до стародавніх цивілізацій, де були зроблені перші спроби теоретично осмислити виховання та освіту. У прадавні часи педагоги цієї країни були прибічниками різних філософських течій – даосизму, моїзму, легізму, конфуціанства. Проте найбільший вплив на еволюцію китайського суспільства і особливо на розвиток освітньої системи мало вчення Конфуція (551–479 рр. до н.е.) і його послідовників. О.П. Крижанівській підкреслює, що Конфуцій прославився саме на освітянському тлі, піднісши авторитет народного вчителя в Китаї на запаморочливу висоту [4, с. 481]. У своїй тривалій педагогічній діяльності Конфуцій послідовно вибудовував систему дидактичних принципів. Він вважав за необхідне давати учням освіту відповідно до їх схильностей; підтримувати і направляти їх; вести навчання поетапно; навчаючи інших, вчитися самому; пояснювати сьогодення у світлі минулого; сумлінно присвячувати себе заняттям і знаходити в них насолоду; поєднувати теорію з практикою, а прикладні дослідження – з абстрактним міркуванням; стежити за тим, щоб особиста поведінка відповідала проповідуваним принципам;

заохочувати самостійність мислення; враховувати вік і особливості учнів; практикувати самоаналіз та самоконтроль; виправляти свої помилки й удосконалюватися; приборкувати зло і прославляти добро; доброзичливо сприймати критичні зауваження; не пам'ятати минулих образ тощо. Дослідник Ян Хуаньїн зазначає, що для Конфуція всі ці принципи були підсумком глибинного інтуїтивного розуміння, що пройшло випробування практикою [5, с. 209].

Конфуцій користувався загальною повагою і служив зразком для своїх учнів і численних поколінь своїх наступників. „Учитель був ласкавий, але строгий, переконливий, але не злий; сповнений шанобливості та спокою” [6, с. 43]. Вчитель, на переконання Конфуція, повинен бути пристрасно відданим справі; володіти широкими і досконалими знаннями, щоб учень міг отримати від них користь. „Хто осягає нове, плекаючи старе, той може бути вчителем” [6, с. 12]. Крім того, щоб домогтися позитивних результатів, учитель повинен любити своїх учнів, добре їх знати, розуміти їх індивідуальні особливості, вигадувати досконаліші прийоми і способи передачі знань.

Відмітна риса доброчесного педагога, на погляд Конфуція, – це невпинна турбота про розвиток своїх учнів. Крім того, у відносинах з іншими людьми, педагог повинен виявляти скромність і розсудливість, безкорисливо передавати знання, висловлюватися жваво і невимушено, дбати про особисту моральність і про відповідність своїх вчинків своїм словам. Етичний кодекс освіти, розроблений Конфуцієм, його власні наставницькі якості сучасні дослідники і сьогодні вважають найбільш значущим його внеском у справу освіти [5, с. 210].

Китайські філософи підкреслювали, що успіх у навчанні залежить не лише від старань і здібностей учня, а й від таланту вчителя. На їхню думку, мудрий наставник повинен не лише володіти теоретичними знаннями але й вміти майстерно передавати ці знання своїм учням. На основі аналізу текстів давньокитайських філософських творів та науково-педагогічної літератури ми маємо можливість виокремити деякі принципи-методики, які були

сформульовані у висловлюваннях філософів-педагогів старовини, являють собою методичні поради для вчителів і відображають специфіку китайської педагогічної традиції:

- віддавати перевагу широкій ерудиції над конкретним „мізерним” знанням;
- забезпечувати рівноцінність навчання і роздумів;
- поєднувати знання і дії, слова і вчинки;
- навчати в залежності від матеріалу;
- спонукати, розвивати і направляти;
- послідовно („поступово”) просуватися у навчанні;
- навчати осмислювати вивчене і „складати власну думку”;
- визначати методи викладання залежно від способів засвоєння матеріалу і його змісту тощо.

Висока оцінка ролі вчителя поєднувалася з високими вимогами до нього – прагнути до постійного самовдосконалення, відрізнитися високоморальною поведінкою і справедливістю, щоб „діяти особистим прикладом”. Вважалося, що вчитель сам повинен бути здатний до безперервного самонавчання. „Тільки почавши вчитися, дізнаєшся про власну недосконалість, тільки почавши навчати, дізнаєшся, що таке труднощі. Але, пізнавши свою недосконалість, можна зайнятися собою; пізнавши труднощі можна себе зміцнити” [7, с. 111]. Безумовно, актуально для сучасного вчителя звучить теза китайського філософа і видатного ерудита свого часу Сюнь-цзи (прибл. 313–238 рр. до н.е.): „Вчитися треба все життя, до останнього подиху! Тому хоча в послідовності [предметів] вчення має кінцевий пункт, однак моральна [мета вчення] не дозволяє залишити його ні на мить” [7, с. 145-146]. Аналізуючи уявлення китайських мислителів про необхідність постійного самовдосконалення доречно звернутися до висловлення філософа-конфуціанця Ян Сюна (53 р. до н.е. – 18 р. н.е.): „Самовдосконалення розглядай як лук; виправлення думок розглядай як стрілу; виховання почуття обов’язку розглядай як мішень. Прицілившись, стріляй, а вистріливши, неодмінно влучиш” [8, с. 208]. Ідеї необхідності

безперервного навчання особистості протягом всього життя висвітлюються і у народній мудрості, яка в образній та лаконічній формі відображена у прислів'ях та приказках: „Знання, які не поповнюються щодня, зменшуються з кожним днем”, „Вчитися – все одно, що гребти проти течії: варто лише зупинитися, і тебе відносить назад”.

Китайці вважали, що пошана до вчителя має проявлятися в наступному порядку: Небо, Земля, Імператор, Батьки, Вчитель. Повною мірою відображає ставлення народу до особи наставника загальновідоме в Китаї прислів'я: „Того, хто хоч один день був твоїм учителем, шануй як батька рідного до кінця свого життя!” Проявом загальнонародного визнання ролі і місця вчителя у суспільстві є повчальні легенди, які передавалися у народі із покоління до покоління протягом віків, про вияв великої поваги древніх до своїх вчителів і їх вміння цінувати втілені у вчителях чесноти. Пошана учнів до вчителя виявлялася й зовні – у спеціальному ритуалі підношення подарунків при їх першій зустрічі та щоденних поклонах зображенню Конфуція і вчителю.

Багато китайських мислителів старовини у своїх працях підкреслювали беззаперечний авторитет вчителя, його високу суспільну значущість. Ян Сюн у своєму трактаті „Фа янь” писав: „...людина з натовпу прив'язана до свого оточення, мудрець прив'язаний до своєї правди, а досконаломудрий прив'язаний до свого вчителя” [8, с. 206]. Любов та повага до вчителя вважалися необхідною умовою набуття знань і дотримання високого ритуалу. Китайський філософ Сюнь-цзи у трактаті „Настанови до навчання” зазначав: „Не існує більш швидкого шляху до оволодіння знаннями, ніж [щира] любов до мудрого вчителя. Дотримання норм високого ритуалу стоїть на другому місці. Якщо не можеш притримуватися першого правила – щиро любити свого вчителя, то не зможеш притримуватися і другого – дотримання норм високого ритуалу” [9, с. 179]. Сюнь-цзи вважав, що треба беззаперечно слідувати повчанням вчителя: „Не вважати вчителя правим... – значить уподібнитися сліпому, який бажає розрізнити кольори, і глухому, який бажає розрізнити звуки...” [9, с. 186]. У розділі „Записки про вчення” стародавнього конфуціанського трактату „Лі

цзі” (IV–I ст. до н.е.) підкреслюється важливість навчитися з великою пошаною ставитися до вчителя: „Найважче у вченні – навчитися [по-справжньому] почитати вчителя. Але, лише шануючи його, схиляєшся перед його істиною. А лише схиляючись перед істиною, народ пізнає повагу до наук. З цієї причини тільки в двох випадках государ не дивиться на свого підданця як на підданця: коли той заміщає покійного [при ритуалі жертвоприношень] і коли той є вчителем” [7, с. 114].

Разом з тим, в трактаті „Лі цзі” містилася і критика вчителів-начотчиків, які „лише співуче читають свої дощечки”, але не піклуються про те, як донести до учнів суть вчення. У результаті „учні не виявляють завзяття”, не бачать користі в навчанні, залишаються неосвіченими, ненавидять вчителів і „в цьому причина невдач освіти”. У цьому ж трактаті формулюються „принципи Великого вчення: присікати [в учнях] те [погане], що ще не розкрилося, – це називається попередженням; використовувати сприятливий момент – це називається своєчасністю; не перескакувати з одного на інше – це називається послідовністю; перевіряти один одного, множачи добре, – це називається почуттям ліктя. Такі чотири принципи, завдяки яким освіта процвітає” [7, с. 113]. Далі перераховуються причини через які „освіта занепадає” і резюмується, що лише знаючи причини розквіту і занепаду освіти „можна стати наставником”.

У філософській традиції Китаю існувало кілька суджень про міру абсолютизації авторитету вчителя і його знань: від вимоги беззастережно шанувати вчителя і беззаперечно слідувати його повчанням, до твердження, що „вчитель і учень зростають разом” [7, с. 111]. В конфуціанських нормах етикету закладені основи характерних для традиційної китайської школи ідей про довічний зв’язок учня і вчителя, який не обмежувався навчальним процесом, а тривав і в подальшому житті й традиційно уподібнювався взаємозв’язку батьків з дітьми.

Глибоке осмислення взаємин між учнями та вчителем стало особливою рисою і важливою ланкою конфуціанської етичної системи: „Коли шляхетна людина вчить і наставляє, вона веде, але не тягне за собою, спонукає, але не

змушує, відкриває [шлях], але не доводить [до кінця]. Оскільки ж вона веде, а не тягне, [між нею та учнем] панує злагода; оскільки спонукає, а не змушує, [вчитися] легко; оскільки лише відкриває шлях, але не доводить до кінця, [учень] думає. Згода [між учнем і вчителем], легкість [навчання], [самостійні] роздуми – ось що називається вмілим керівництвом” [7, с. 113].

За багатомісячну історію Китаю шанобливе ставлення до вчення та глибока повага до вчителів стали невід’ємною частиною китайського національного менталітету. Незважаючи на зміни історичного, політичного та соціального характеру, які відбувалися в Китаї за останнє століття, на сучасні глобалізаційні процеси, погляди щодо соціального статусу вчителя та ролі, яку він відіграє у житті китайського суспільства, залишаються традиційними. Адже прихильність до традиційних канонів в освітньому процесі – одна з важливих рис сучасної освіти в Китаї і багато в чому її характеризує. Тому не дивно, що Китай є однією з небагатьох країн світу, де вчителювання і сьогодні розглядається як найбільш почесна і престижна фахова діяльність. За результатами всекитайського соціологічного дослідження, яке було проведено у 2006 р., переважна більшість китайців (57,2% респондентів) вважає професію вчителя найшанованішою [10, с. 51].

Таким чином, проаналізувавши деякі традиційні ідеї і погляди щодо ролі та статусу вчителя, ми можемо зробити висновок, що шанування вчителя в Китаї стало не лише однією з найбільш стійких соціальних традицій, а й отримало теоретичне обґрунтування в китайській класичній філософії. Китайські науковці сьогодення підкреслюють цінність дослідження філософських вчень старовини, які визначили основи всього китайського менталітету, і шанобливого ставлення до вчителя зокрема, а також актуальність реінтерпретації цих суджень у дусі сучасності для подальшого підвищення значущості та престижу вчительської професії.

Цікавим і важливим напрямом подальшого дослідження може стати вивчення сучасного досвіду вирішення проблем поліпшення соціально-

правового статусу вчителів та підвищення привабливості вчительської професії в Китаї.

Література

1. **Кремень В.Г.** Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти. Стратегія. Реалізація. Результати. / В.Г. Кремень. – К. : Грамота, 2005. – 448 с.
2. **Андрущенко В.** Какие педагоги нужны сегодня [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.day.kiev.ua/290460/>.
3. **Боревская Н.Е.** Очерк истории школы и педагогической мысли в Китае / Н.Е. Боревская. – М. : Институт Дальнего Востока РАН, 2002. – 146 с.
4. **Крижанівський О.П.** Історія Стародавнього Сходу: Підручник. – 3-тє вид., стереотип. / О.П. Крижанівський. – К. : Либідь, 2006. – 592 с.
5. **Ян Хуаньинь.** Конфуций (Кун-цзы) / Ян Хуаньинь // Перспективы: Мыслители образования: сб. науч. тр. Т.1 / Ред. Заглул Морси. – М. : Прогресс, 1994. – С. 205-212.
6. **Изречения.** Книга песен и гимнов: Пер. с китайского / Конфуций. – Харьков : Издательство «Фолио», 2002. – 447 с.
7. **Древнекитайская философия.** Сборник текстов в 2-х томах. Т.2. – М. : Мысль, 1973. – 384 с.
8. **Древнекитайская философия.** Эпоха Хань. – М. : Наука. Главная редакция восточной литературы, 1990. – 523 с.
9. **Феоктистов В.Ф.** Философские и общественно-политические взгляды Сюнь-цзы. – М. : Наука, 1976. – 292 с.
10. **方芳.** 教师成为期望值最高职业/方芳//幼儿教育. – 2007. – № 1. – 页 51

Kotelnikova N.M.

The philosophical and pedagogical views of ancient Chinese thinkers on the social role and status of a teacher

Over the long history of China – one of the oldest civilizations in the world, honoring a teacher not only became a stable social tradition, but also received theoretical justification in classical philosophy and pedagogy. In the article the author through the study of ancient Chinese classic texts, where the first attempts to

conceptualize the role and social position of teachers were made, considers some Confucian values, traditional ideas and views, that have become the basis for the formation of high social status of teacher in China and the cultivation of total public respect to his personality.

Key words: the status of teachers, Confucianism, traditions, China.

Відомості про автора

Котельнікова Надія Миколаївна – аспірант кафедри соціальної педагогіки Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Основні наукові інтереси: післядипломна освіта вчителів початкової та середньої шкіл Китаю.

Стаття надійшла до редакції 11.01.2012 р.

Прийнято до друку 24.02.2012 р.